

Su Hakkı ve Planlama İlişkisi

M. Vedat ÖZBİLEN

Şehir ve Bölge Plancısı

İnsan hakları evrensel bildirgesi ve diğer ilgili sözleşmelerin uygulanmasını izleyen 7 Birleşmiş Milletler biriminden biri olan “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi”, periyodik olarak, taraf Devletlerin insan haklarının uygulamasında dikkate alınması gereken hususları içeren ve “Genel Yorum” veya “Genel Tavsiyeler” olarak adlandırılan detaylı, açıklayıcı dokümanlar yayınlar.

Su hakkının, Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından 2002 yılında yayınlanan “Genel Yorum 15”¹ adlı dokümanla bağımsız ele alınması gerektiği ortaya konulmuştur. Su hakkı uluslararası insan hakları sözleşmelerinde zımni olarak tanımlanmasına rağmen Genel Yorum 15, bağımsız ele alınmasını öngörmüştür.²

Su hakkı, 2007 yılında 157 ülkenin imzaladığı ve 3 Ocak 1976 yılında yürürlüğe giren “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”³ nin 11. ve 12. maddeleri uyarınca genel kabul görmüştür. Bu sözleşmeyi Türkiye 2003 yılında “beyanlar ve çekince” ile onaylamayı uygun bulmuştur⁴. 2005 yılında İnsan Haklarını Koruma ve Tanıtma Alt-Komisyonu bir uzmanlar grubu oluşturmuş ve bu gruba su hakkının uygulanması ve yasal boyutunun incelenmesi görevini vermiştir. Bu uzman grubu, 2006 yılında İçmesuyu ve Sanitasyon Hakkının Gerçekleşmesi için Taslak bir El Kitabı (kısaca Alt-Komisyon El Kitabı olarak adlandırılıyor⁵) hazırlamıştır. Genel Yorum 15 ve Alt-Komisyon El Kitabı aynı çizgiden hareketle su hakkını yorumlamışlar ve geliştirmişlerdir.

¹ General Comment No:15 (2002). Substantive Issues Arising in the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: The Right to Water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). United Nations, Economic and Social Council, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/2002/11, 20 January 2003, Twenty-ninth session Geneva, 11-29 November 2002, Agenda item 3.

² Genel Yorum 15 dipnot 5’e bakınız.

³ http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_cescr.htm 24 Haziran 2008 tarih ve saat 14:00 alınmıştır. Resmi Türkçe Çevirisi için RG sayı: 25 196 ve 11/08/2003 bakınız.

⁴ 4867 no’lu Kanun, 18 Haziran 2003 tarih ve 25142 sayılı Resmi Gazete. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin İlişik Beyanlar ve Çekince İle Onaylanmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı. Karar no:2003/5923, RG sayı: 25 196 ve 11/08/2003

⁵ Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, Final report of the Special Rapporteur on the relationship between the enjoyment of economic, social and cultural rights and the promotion of the right to drinking water supply and sanitation, 14 July 2004, E/CN.4/Sub.2/2004/20.

United Nations Sub-Commission on the Promotion of Human Rights, Res. 2006/10. Promotion of the realization of the right to drinking water and sanitation, 24 August 2006. UN Doc. A/HRC/Sub.1/58/L11, adopting the Draft Guidelines for the realization of the drinking water and sanitation (2005), UN Doc.E/CN.4/Sub.2/2005/25

Her iki doküman da hak kavramını “kişisel ve ev içi kullanım” önceliği üzerinde kurgulamıştır. Ancak Genel Yorum 15, diğer uluslararası İnsan haklarının gerçekleşmesi için kişisel ve ev içi kullanım dışında suyun farklı amaçlar için kullanım yelpazesinin çok geniş olduğunu ifade ederek gıda, sağlık, çalışma ve kültürel haklarını gerçekleşmesi için suya ihtiyaç duyacağını da belirtmiştir (Genel Yorum 15, paragraf 6).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi, taraf Devletleri hakkın tam anlamıyla uygulanması için gerekli girişimlerde bulunmakla yükümlü kılmıştır. Genel Yorum 15 ise konuya açıklık getirerek bu girişimlerin ulusal strateji ve eylem planı çerçevesinde gerçekleştirilmesinin gerekliliğine işaret etmiştir.

Bu çalışmada ulusal strateji ve eylem planları içeriği ve temel unsurları kent ve bölge planlama açısından değerlendirilecektir. Genel Yorum 15, 60 paragraftan oluşmaktadır. Su hakkı paragraf 2’de tanımlanmasına karşın diğer paragraflarda su hakkının hayata geçmesine yardımcı olmak amacıyla açıklamalar yapılmıştır. Bu çalışmanın ilk bölümü, bu çerçevede “planlamada” su hakkının yerini incelemektedir.

İkinci bölümde; Genel Yorum 15’in ve bağlantı kurduğu Sözleşmenin su hakkına yükledikleri anlam incelenerek, planlamayla kurdukları ilişki üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde; kent ve bölge planları olarak bizlerin planlamaya bakış açımız, planlamadaki değişim ve bu değişimin içinde Sözleşme ve Genel Yorum 15’in çizdiği su hakkının genel çerçevesi ve politikaları arasındaki ilişki tanımlanmaya çalışılacaktır.

Genel Yorum 15

Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından 2002 yılında yayınlanan “Genel Yorum 15, paragraf 2 ile yapılan açıklamada” (1):

“herkesin kişisel ve ev içi kullanım için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziki olarak erişilebilir ve bedeli ödenebilir suya sahip olma hakkı” öngörülmektedir.

Aynı zamanda su hakkının (the human right to water) birçok uluslararası dokümanda açıkça

ifade edildiğini ve bazılarında ise zımni olarak yer aldığını, su hakkının, “özellikle diğer insan hakkı ile ilgili konuların gerçekleşmesinin önkoşulu ve yaşamın vazgeçilemez en önemli yapı taşı özelliği ile önemli bir insani değer” olduğunu belirtmektedir.

“Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi”nin 11. ve 12. maddelerinde” su hakkının, kişi bazında, insan yaşamının sürdürülebilmesi için en temel yaşam koşullardan birisi, en yüksek fiziksel ve ruh sağlığı standardına sahip olma hakkı ve temel insani değerlerden birisi olma gibi temel özelliklerinin bulunduğunu ifade edilmiştir.

Genel Yorum 15 su hakkının üçüncü şahıslar tarafından örneğin su kesilmesi veya suyun kirlenmesi gibi faaliyetlerle engellenemeyeceğini ve su hakkında herkesin hakça yararlanılmasını sağlayacak doğru su yönetim sisteminin kurulmasını ifade etmiştir. Aynı zamanda suyun ekonomik bir meta olmadığını, sosyal ve kültürel bir meta olarak değerlendirilmesi ve bu hakkın gerçekleşmesinin sürdürülebilir olması gerektiğine işaret eder.

Genel Yorum 15 dünyada su miktarının zaman, mekan, iklim koşulları gibi nedenlerle farklı oranlarda olabileceğine işaret ederek her koşul altında bile şu dört şartın yerine getirilmesini ileri sürer: yeterlilik, kalite, erişilebilirlik ve bedeli ödenebilirlik.

Yeterli Su: Herkes için kişisel ve ev içi kullanım (içmesuyu, sanitasyon, çamaşır yıkama, yemek hazırlama, kişisel ve ev hijyeni) için yeterli ve sürekli su temini sağlanmalıdır (Genel Yorum 15 paragraf 12 (a)),

Temiz Su: Su, insan sağlığını tehdit edecek tehlikeli maddeleri (mikro organizmalar, kimyasal maddeler ve radyo aktif atıklar vb.) içermemeli ve kişisel veya ev içi kullanım için kabul edilebilir renk, koku ve tatta olmalıdır (Genel Yorum 15 paragraf 12 (b)),

Fiziksel Erişilebilirlik/Ulaşılabilirlik: Suya, yeterli faaliyet ve hizmetlere her nüfustaki (toplumun bütün) kesimlerin güvenli bir şekilde fiziksel erişimi anlaşılmalıdır. Yeterli, güvenli ve kabul edilebilir su her bir evin, eğitim kurumunun ve işyerinin içerisinde veya hemen yakınında olmalıdır. Su ile ilgili tüm faaliyet ve hizmetler yeterli kalitede, kültürel açıdan uyumlu ve cinsiyete karşı

duyarlı olmalı, yaşam süresi ve özel hayatın gereklerine önem vermelidir. Fiziksel emniyet (su ile ilgili faaliyet ve hizmetlerin konumu ve tasarımı anlaşılmalıdır), su ile ilgili faaliyet ve hizmetlere erişimi engellememelidir (Genel Yorum 15, paragraf 12 (c) (i)),

Bedeli Ödenebilirlik: Su ve su ile ilgili faaliyet ve hizmetlerin bedelleri herkes tarafından ödenebilir olmalıdır. Suyun teminindeki doğrudan veya dolaylı ücret ve masraflar ödenebilir olmalıdır ve diğer hakların hayata geçirilmesini engellememelidir (Genel Yorum 15, paragraf 12 (c) (ii)). Bireyin gıda, konut, sağlık hizmetleri ve eğitiminde (kısaca diğer haklar) dahil olduğu mal ve hizmetleri temin etmedeki gücü zayıflatılmadan su temin edilmelidir.

Genel Yorum 15, bunların dışında özel başlıklara da önem vermiştir. Bunlar;

Ayrımcılık Yapmama ve Marjinal ve Kırılğan Grupları Dikkate Alma: su ile ilgili faaliyet ve hizmetlere nüfusun en risk altındaki ve marjinal kesimlerini de içerecek şekilde hukuken yasaklanan herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakılmadan herkes erişebilmelidir (Genel Yorum 15, paragraf 12 (c) (iii)).

Bilgiye Erişim ve Paylaşma: Su ile ilgili konularda bilgi vermeyi, almayı ve ilgili araştırmayı kapsar (Genel Yorum 15, paragraf 12 (c) (iv)). Herkes haklarını etkileyecek olan karar verme süreçlerine katılma hakkına sahiptir. Su hakkını etkileyecek olan su ile ilgili herhangi bir program ve politikanın veya stratejinin karar verme süreçlerine bireylerin veya grupların katılma hakkı vardır. Bireyler ve gruplar, kamu kurumları veya üçüncü şahıslar tarafından kontrol altında tutulan su, su hizmetleri ve çevre ile ilgili bilgilerin tamamına ve bilgilere eşit şekilde erişebilmelidir (Genel Yorum 15, paragraf 48).

Sorumluluk ve İlgili Aktörlerin Rolü: Taraf Devletler ve ilgili paydaşların su hakkının uygulanması sorumlulukları bulunmaktadır. Paydaşların rolleri ve görevleri çerçevesinde sorumluluklar; hakkın uygulanması, izlenmesi, yasal çerçevenin oluşturulması, koordinasyonun

sağlanması ve uygulamanın sağlıklı olması için diğer aktörlerin desteklenmesi yoluyla gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Taraf Devletlerin temel ve diğer yükümlülükleri (1) saygı duyma, (2) koruma ve (3) yerine getirme çerçevesinde tanımlanmıştır (Genel Yorum 15, III. Bölüm ve paragraf 20 ve 37).

Uluslararası İşbirliği: Mevcut kaynakların varlığı ölçüsünde taraf Devletler diğer ülkelerde örneğin su kaynaklarının geliştirilmesi, mali ve teknik yardımlar ve talep halinde gerekli yardımlar yoluyla su hakkının gerçekleşmesine yardımcı olunması öngörülmektedir. Uluslararası yardımlar; uluslararası sözleşmeler ve diğer insan hakları standartları ile sürdürülebilirlik ve kültürel açıdan uygun olmalıdır. Ekonomik açıdan gelişmiş taraf Devletler, daha fakir Devletlere yardım etme konusunda özel sorumlulukları olduğu dile getirilmektedir (Genel Yorum 15, paragraf 34).

Su hakkının ayrı bir insan hakkı olarak kabul edilmesi çerçevesinde Devletlerin “ulusal strateji ve eylem planları” hazırlamaları tavsiye edilmiştir.

Yukarıda belirtilen şartlar ve özel başlıklar çerçevesinde taraf Devletlerin yükümlülüklerini temel iki başlık altında ele almıştır:

(1) su hakkının gerçekleşmesi için gerekli girişimleri/tedbirleri (“steps:” su kaynaklarını tahsis etmek, su ile ilgili yatırımlar yapma ve herkesin suya erişimini kolaylaştırmak) gerçekleştirilmesi,

(2) su hakkının uygulanmasında öncelikle marjinal ve en risk altında olan grupların yararlanmasına özel önem verilmesi.

Genel Yorum 15'nin temel dayanağı olan “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”nin 2. madde, 1.paragrafında su hakkının gerçekleşmesi için gerekli girişimleri/ tedbirleri şöyle tanımlamıştır: “Sözleşmede tanımlanan özellikle yasal düzenlemeler dikkate alarak, aşamalı olarak, uygun olan tüm araçlarla hakkın tam anlamı ile gerçekleşmesi için uluslararası yardım ve işbirliği ve kendi olanaklarıyla mevcut kaynaklarını sonuna kadar kullanmak için gerekli girişimlerde bulunmaktadır”⁶.

⁶ Taraf Devletlerin yükümlülükleri için yapılan yorum için [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/CESCR+General+comment+-3.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/CESCR+General+comment+-3.En?OpenDocument) sitesine bakınız

Genel Yorum 15, diğer haklar gibi su hakkının uygulanmasında da taraf Devlet yükümlülüklerini üç başlık altında toplamıştır: saygı duyma, koruma ve yerine getirme. İlk iki yükümlülük (Saygı duyma ve koruma), su hakkından faydalanmayı engelleyen müdahalelere karşı alınması gereken tedbirleri içermektedir. Yerine getirme yükümlülüğü ise su hakkında faydalanmak için yapılması gereken pozitif girişimleri içermektedir.

(i) Saygı Duyma Yükümlülüğü (Genel Yorum 15, paragraf 21 ve 22) kapsamında taraf Devletlerin su hakkının kullanılmasına doğrudan veya dolaylı müdahaleden kaçınmalarını öngörür. “Yükümlülük yeterli suya eşit şekilde erişimi engelleyecek ya da kısıtlayacak herhangi bir uygulama veya eylemden veya keyfi müdahaleden kaçınmayı içerir. BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’ne göre, silahlı çatışma, olağanüstü durum, doğal afet hallerinde taraf Devletlerin uluslararası insan-cıl hukuktan kaynaklanan yükümlülükleri su hakkı açısından da geçerlidir. Bu yükümlülük, sivil halkın yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez olan içmesuyu tesislerini ve içmesuyu sağlanmasını, sulama tesislerini, yaygın, uzun süreli ve ciddi zararlara karşı doğal çevrenin korunmasını ve sivillerin ve enterne edilmiş kişilerin ve mahkumların yeterli miktarda suya erişimin güvence altına alınmasını içermektedir”⁷.

(ii) Koruma Yükümlülüğü (Genel Yorum 15, paragraf 23 ve 24) taraf Devletlerin su hakkından faydalanılmasını engellemeye yönelik herhangi bir üçüncü kişi müdahalesini ve önlemlerini içermektedir. Üçüncü kişiler bireyleri, grupları, şirketleri, diğer tüzel kişileri ve bunların otoritesi altında çalışan kişileri kapsamaktadır. Yükümlülük üçüncü kişilerin yeterli miktarda suya eşit şekilde erişiminin engellenmesi, su kaynaklarının kirletilmesini ve doğal kaynaklar, kuyular

ve diğer su dağıtım sistemleri dahil olmak üzere bütün su kaynaklarından adil olmayan şekilde su çıkarılması gibi durumları engelleyecek gerekli ve etkili yasama tedbirlerinin ve diğer tedbirlerin alınmasını içermektedir. Su hizmetlerinin (suyun borularla sağlanması, su tankları, nehirlere ve kuyulara erişim gibi) üçüncü kişilerce verildiği veya denetlendiği hallerde, taraf Devletler eşit, bedeli ödenebilir ve fiziksel erişimin mümkün olduğu, yeterli, güvenilir ve kabul edilebilir su temininin tehlikeye düşürülmesini engellemelidir. Belirtilen suiistimallerin engellenmesi için, Genel Yorum 15 ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme⁸ hükümleriyle uyumlu, bağımsız izleme⁹, gerçek bir toplumsal katılımı ve uymama halinde ceza verilmesini de içeren etkili bir denetim sistemi kurmalıdır¹⁰.

(iii) Yerine Getirme Yükümlülüğü (Genel Yorum 15, 25-29) üç başlık altında ele alınmaktadır: kolaylaştırma, geliştirilmesine yardımcı olma ve temin etme.

“Kolaylaştırma yükümlülüğü taraf Devletlerin bireylerin ve toplulukların haktan faydalanmasına yardımcı olma amaçlı, olumlu tedbirler almasını gerektirmektedir. Geliştirme yükümlülüğü, taraf Devletlerin suyun sağlıklı¹¹ kullanımı, su kaynaklarının korunması, su israfının asgari düzeye indirilmesi yöntemleri ile ilgili yeterli düzeyde eğitimin verilmesinin güvence altına alınması için gerekli tedbirleri almasını öngörür. Sağlamak yükümlülüğü çerçevesinde, taraf Devletler bireylerin veya grupların kendi kontrolleri dışındaki sebeplerden dolayı kendi olanaklarını kullanarak haktan faydalanamadıkları hallerde hakkı sağlama yükümlülüğü altındadırlar”¹².

Yerine getirme yükümlülüğü, taraf Devletlerin su hakkının tam anlamıyla hayata geçirilmesini sağlamaya yönelik tedbirleri almasını içerir. Bu

⁷ L. Uyar. 2006. Birleşmiş Milletler’de İnsan hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006. Sayfa 273-274. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 145 ve İnsan Hakları Hukuk Çalışmaları 5.

⁸ Bildiri yazarının eklemeleri

⁹ Bildiri yazarının eklemeleri

¹⁰ a.g.e. sayfa 274-275.

¹¹ Bildiri yazarının eklemeleri

¹² a.g.e. sayfa 275.

kapsamda yükümlülük yasal uygulamalar başta olmak üzere hakkın hayata geçmesi için ulusal strateji ve eylem planının kabulünü, su bedelinin herkes tarafından ödenebilmesini ve özellikle kırsal ve kentlerdeki yoksun bölgelerde suya erişimin iyileştirilmesi ve sürekli hale getirilmesini içermektedir.

Suyun bedelinin ödenebilir olması için taraf Devletlerin (a) düşük maliyetli uygun teknik ve teknolojilerin kullanılmasını, (b) bedelsiz veya düşük bedelli uygun fiyatlandırma politikalarını ve (c) ilave gelirler gibi uygun tedbirleri kabul etmesi gerektiğine işaret eder. Su hizmetlerine ait ödemelerin hakkaniyet ilkesi temelinde, gerek kamu kuruluşlarınca gerekse özel kesimce sağlanacak su hizmetlerinin toplumun dezavantajlı kesimleri de dahil olmak üzere herkes tarafından kabul edilebilir olması ileri sürülmektedir. Hakkaniyet ilkesine açıklık getirilerek fakir hane halklarının daha zengin hane halklarıyla karşılaştırıldığında su harcamaları altında ölçüsüzce ezilmemesinin anlaşılmasına işaret etmiştir.

Yerine getirme yükümlülüğü kapsamında Genel Yorum 15 aynı zamanda sanitasyon hizmetlerinin yerine getirilmesini şart koştuğu gibi bu hizmetin yerine getirilmesinin su kaynaklarının kalitesinin korunmasında da etkin bir mekanizma olduğu vurgusunu yapmaktadır.

Özetlersek, taraf Devletler iki tür rolü bulunmaktadır: (i) Karar verici, düzenleyici ve kaynakları dağıtıcı, (ii) Hizmet sağlayıcı.

Karar verici, düzenleyici ve kaynak dağıtıcı görevler kapsamında, önceliklendirme, yasal düzenleme ve adaptasyon, eylem planı hazırlama, plan hazırlığının katılımcı ve koordinasyon içinde yapılması, standartların belirlenmesi, uygun kurumsal yapıların oluşturulması, veri toplama, izleme sisteminin kurulması, hizmetlerin yerine getirilmesi için uygun mali kaynakların yaratılması, hizmet sağlayıcılar için düzenlemelerin yapılması yer almaktadır. Hizmet sağlayıcı rol ise su hizmetlerinin yerine getirilmesinde toplumun en risk altında olan ve marjinal kesimlerine öncelik vererek hizmetin yaygınlaştırılması, su hizmetlerinde ödenebilirlik ve iyileştirmenin öncelikle ele alınması, hijyen şartlarının yerine getirilmesi ve çevre dostu sistemlerin seçilmesi ve uygulanmasını kapsamaktadır.

Genel Yorum 15 su hakkının tam anlamı ile uygulanması için uluslararası işbirliğinin önemini vurgularken uluslararası yükümlülükler içinde suyu ekonomik ve politik baskıların uygulama aracı olarak değerlendirilmemesi üzerinde önemle durmuştur.

Genel Yorum 15 su hakkının minimum düzeyde gerçekleşmesi için bazı temel yükümlülükleri (paragraf 37) de tanımlamıştır. Bunlar

“(a) Hastalıkları engellemek amacıyla, kişisel ve ev içi kullanım için gerekli ve yeterli, asgari miktardaki suya erişimi güvence altına almak,

(b) Dezavantajlı gruplara, yoksullara özel önem verecek, suyla ilgili hizmetlerden faydalanma hakları hiçbir ayırım gözetilmeden güvence altına almak,

(c) Çok uzun bekleme sürelerini engellemek amacıyla evlerden makul uzaklıkta ve yeterli sayıda su tedarik yerlerini temin eden aynı zamanda yeterli, güvenli ve kesintisiz su temin eden su hizmetleri veya faaliyetlerine erişimi sağlamak,

(d) Suyu fiziksel erişimde kişilerin güvenliğinin tehdit altında olmamasını sağlamak,

(e) Mevcut tüm su faaliyetlerinin ve hizmetlerinin eşit bir şekilde dağıtımını sağlamak,

(f) Toplumun tümüne yönelik bir ulusal su stratejisi ve eylem programının kabul etmek ve uygulamak; strateji ve eylem planını katılımcı ve şeffaf bir süreç içerisinde hazırlamak ve belli zaman dilimleri içinde su göstergeleri ile izleyerek gerekirse revize etmek ve özellikle dezavantajlı ve marjinal kesimlere önem vermek,

(g) Su hakkının gerçekleşme veya gerçekleşmeme düzeyi izlemek,

(h) Toplumun en risk altındaki ve marjinal kesimleri korumak için daha düşük masraflı hedefleyen programlar benimsemek,

(i) su kaynaklı hastalıkların önlenmesi, tedavi ve kontrolü için gerekli tedbirler alınacak özellikle yeterli sanitasyon olanaklarına erişim sağlamak.

Belirtilen bu yükümlülüklerin yapılacak su strateji veya eylem planında yer alması şart koşulmaktadır. Hazırlanacak olan kapsamlı ve entegre

strateji ve programların içermesi gerekenleri de önermektedir (paragraf 28) Bunlar;

- (a) Su kaynaklarından sınırsızca suyun çekilmesi, suyun yönünün değiştirilmesi, barajların yapımı yoluyla su kaynaklarının ölçüsüzce tüketilmesinin azaltılması,
- (b) Su havzalarının ve suyla ilgili ekosistemlerin radyasyon, zararlı kimyasal maddeler ve insan dışı gibi maddelerle kirlenmesinin azaltılması ve ortadan kaldırılması;
- (c) Su rezervlerinin izlenmesi,
- (d) Önerilen kalkınma faaliyetlerinin yeterli suya erişime müdahale niteliği taşıyamaması,
- (e) İklim değişikliği, çölleşme, tuzlanma, orman alanlarının azaltılması, biyolojik çeşitliliğin kaybolması gibi, su miktarını ve doğal ekosistem havzalarını etkileyen eylemlerin etkilerinin irdelenmesi,
- (f) Suyun nihai kullanıcılar tarafından etkili şekilde kullanımının artırılması,
- (g) Su dağıtımında su kayıplarının azaltılması,
- (h) Afet durumlarında acil müdahale mekanizmalarının geliştirilmesi,
- (i) Strateji ve programları yürütecek yetkin kurum ve kuruluşların oluşturulması, bununla ilgili mekanizmaların belirlenmesi,
- (j) su ve sanitasyonun birlikte ele alınması (paragraf 29).

Olarak sıralanmaktadır.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, taraf Devletleri hakkın tam anlamıyla uygulanması için mümkün olan en pratik yol ile gerekli girişimlerde bulunmakla yükümlü kılınmıştır. Genel Yorum 15 bu yükümlülüğü tekrarlayarak taraf Devletlerin uygun tedbirleri almada belli bir sağduyu sınırlarının/toleransının (margin of discetion) varlığını da kabul etmektedir.

Genel Yorum 15, ulusal seviyede su hakkının uygulanmasında üç ana alanı tanımlamıştır: (1)

strateji ve programların yapılması, uygulanması ve izlenmesi; (2) taraf Devletlerin yükümlülüklerini yerine getirme seviyelerini tespit etmek için uygun göstergelerin belirlenmesi; ve (3) su hakkında yararlanamayan kesimlerin haklarını, ulusal ve uluslararası yasal yollardan arayabilecekleri mekanizmalara erişimlerinin sağlanmasıdır.

Planlama Su Hakkı İlişkisi

Planlama ve Su Hakkı

Günümüzde küreselleşme ile başlayan her alandaki yeni ele alış biçimleri planlama alanında da kendini göstermektedir. Köroğlu ve Yılmaz 2004 yılında yeni planlama anlayışını şöyle tanımlamışlardır: “Son yıllarda tüm dünyada yaşanan dönüşümler mevcut planlama ve demokrasi yaklaşımlarının eleştirilmesine neden olmuş ve planlama yeni ilkeler çerçevesinde yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. İnsana bakışın değişmesi, temsili demokrasinin temellerinin aşınması sonucu katılımcı, çoğulcu demokrasiye geçişin önemi daha çok vurgulanmaktadır. Demokrasi anlayışındaki değişimlere paralel olarak 1990’larda planlama ‘ortak eylem’ ve ‘gücün bölüşümü’ üzerinden tanımlanmaya başlamıştır....Toplum, birey ve demokrasi yeniden tanımlanırken, bu süreçte planlama ve plancı yaklaşımlarının nasıl değişeceği önem kazanmaktadır. Planlama toplumda, mekanda ve ekonomide sürece müdahale ederek düzenleyici ve denetleyici bir role sahiptir. Temel kabuller değişse de planlamanın düzenleyici ve denetleyici rolü sürecektir....Yeni planlama anlayışında, sivil toplum kuruluşları, sosyal hareketler, topluluklar gibi planlamanın aktörleri arasındaki karşılıklı ilişki tün taraflar için bir “öğrenme sürecidir”. Planlama bir öğrenme süreci olarak alındığında, teşvik edici, yol gösterici, yardım edici bir sürece dönüşmektedir”¹³. Planlamanın düzenleyici ve denetleyici rolü ve sürecin öğrenme temelli oluşumunun başka bir dil ile anlatımı H. Murat Çelik¹⁴ tarafından 2003 yılında ve Ebru Firidin¹⁵ tarafından 2004 yılında

¹³ B.A.Köroğlu ve G. Yılmaz. 2004. Yeni Bir Planlama Anlayışı/Arayışı. Planlama, sayı: 27, 2004/1, sayfa 29-34

¹⁴ H.M.Çelik. 2003. Türk Kent Planlama Sisteminin Dünya Planlama Teorisindeki Yeri ve Açmazları. Planlama, sayı:26, 2003/4, sayfa:93-105.

¹⁵ E.Firidin. 2004. Değişen Paradigmalar Ekseninde Kent Planlamaya Yeni Yaklaşımlar. Planlama, sayı:28, 2004/2, sayfa: 44-50.

yapılmıştır: 1900’lü yıllardan günümüze, yaklaşık yüz yıllık sürede, kent planlama ya da şehircilik, niteliksel, tanımsal ve paradigma boyutlarında büyük değişimler geçirdiği ifade edilerek planlamanın mekanın kamusal olarak üretimini olduğunu ancak bu yaklaşımın 1980’li yıllar sonrası değişerek serbest piyasa koşullarının planlamayı şekillendirdiklerini ve 1990’lı yıllarda ise çevrenin ve ekolojinin, tüm bileşenleriyle ulaştırma ve altyapı sisteminin, sosyal çevrenin, ekonomik kalkınmanın birlikte, eşzamanlı ve eşgüdümlü ele alınmasını gerekli kıldığını ifade ederek sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının ağırlık kazandığını belirtmişlerdir.

Gelişen bu süreç, planlamanın tekrar yereli dikkate alan, müzakereci aynı zamanda bütüncül yaklaşımlar ve çözümler ile toplumu ve ekosistemi düzenlemesi ve denetlemesi ile kendini göstermiştir.

Sürdürülebilir kent formlarında¹⁶ veya bölge planlarında ekonomik, sosyal kalkınma ve çevre sorunları başat olmuş ve süreç katılımcı mekanizmalarla tanımlanmaya çalışılmıştır. Su ve kalkınma konusunda geleneksel yaklaşım 19 yüzyılda ‘sınırsız kaynak kullanımı’, ‘su miktarı’, ve ‘suyun akışı’ üzerine kurulmuş iken, çağdaş yaklaşım 20 yüzyıl sonunda ve 21 yüzyıl başında sınırlı olan su kaynaklarının ‘verimli kullanma’ yani ‘sürdürülebilir kalkınma’ paradigması ile ele alınması ile sonuçlanmıştır. Ekonomik gelişmenin yanında sosyal kalkınma ve çevre korumanın başat ele alınması ihtiyacı doğmuştur. “İhtiyaç” üzerine kurulu planlama 21. yüzyılda “hak” temelli planlama kurgusu ile kendini göstermiştir¹⁷. Bu değişim şunu göstermiştir: 19 yüzyılın yapıları ile 21. yüzyılın sorunlarını çözme imkanı azalmıştır. Planlamanın düzenleyici ve denetleyici rolü su kaynaklarının planlanmasında kendini daha kuvvetli hissettirmiştir. Plan, süreci bütünsel ele almak ve aynı zamanda müzakereci özelliğini artırmak zorundadır. Bu süreç vizyonun

oluşturulmasının yanı sıra, politik kararın ortaya çıkması ve katılımcı modelin belirlenerek geleceğin kurgulanması gerektiği hususunu ortaya koymaktadır. Bunu takiben planı yapacak kişi ve grubun belirlenmesi, planlanacak alan ile ilgili verilerin toplanması, ekonomik-sosyal ve çevresel şartların analizi, planlanan alan ile ilgili önceliklerin belirlenmesi, kalkınma stratejilerin ortaya konulması, taslak planın hazırlanması ve paydaşlarla tartışılması, planın onayı, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi gibi bilinen planlama süreçlerinin işletilmesi gelmektedir. Dolayısıyla modern kent veya bölge planlaması entegre, tutarlı, anlaşılır, hakkaniyetli, sürdürülebilir, hesap verebilir, çevrenin korunmasını, sağlıklı ve sosyal kalkınmayı içerir olmalıdır. Dünya Sağlık Teşkilatı 1999 yılında sağlıklı kentler ve kent planlama süreci adlı yayınlarında¹⁸ sağlıklı kentlerin veya toplulukların oluşması için 11 önemli parametre belirlemiştir. Bunlar (1) temiz, güvenli, yüksek kalitede çevre, (2) ekosistemin sürdürülebilirliği, (3) paydaş desteği (4) yüksek seviyede halk katılımı, (5) gıda, su, konut, gelir, iş ve güvenlik gibi temel ihtiyaçların karşılanması, (6) farklı deneyimlere ve bilgiye erişim, (7) yenilikçi bir ekonomi, (8) kültürel ve biyolojik mirasa sahip olma, (9) belirtilen parametreler çerçevesinde kent makroformunu oluşturma, (10) herkesin sağlık hizmetlerine erişim ve (11) yüksek sağlık şartlarıdır. Belirtilen parametreler planlama ve su ilişkisini ortaya koyan temel araçlardır. Bu nedenle su kaynaklarını ‘verimli kullanma’ ana yaklaşımı belirtilen 11 parametre ile planlama aracılığıyla hayata geçme şansı vardır.

Yukarıda ortaya konulan planlamanın genel çerçevesi ve değişimi içinde su hakkı kavramının yeri görebilmek için Genel Yorum 15 ile çizilen su hakkın çerçevesi ile politikaları ve bunun uygulanma biçimine bakmamız gerekmektedir. Kutu 1’de bu çerçevenin Genel Yorum 15’te ele alınmış biçimi özetlenmiştir.

¹⁶ O.Çalışkan. 2004. Sürdürülebilir Kent Formu: Derişik Kent. Planlama, sayı: 29, 2004/3, sayfa:3354.

¹⁷ V.Özbilen.2005. Su Sektöründeki Gelişmeler ve Bunun Karşısında Kent ve Bölge Plancılarının Duruşu. Planlama, sayı:32, 2005/2, sayfa:53-60

¹⁸ World Health Organization. 1999. Healthy Cities and the City Planning Process: a background document on links between health and urban planning. By L.J.Duhl and A.K.Sanchez. EUR/ICP/CHDV 03 04 03

Kutu 1. Su Hakkının Genel Çerçevesi ve Uygulama Politikaları

UYGULAMA ÇERÇEVESİ	UYGULAMA POLİTİKALARI
1. Temel Yükümlülükler (Paragraf 37)	1. Su Miktarı (Paragraf 12 (a))
2. Ulusal Strateji ve Eylem Planı (Paragraf 47)	2. Su Dağıtımı (Paragraf 6)
3. Uluslararası İşbirliği Yükümlülüğü (Paragraf 30-36)	3. Sürdürülebilirlik (Paragraf 11, 25, 28 (a), (b), (g))
4. Saygı Duyma-Koruma ve Yerine Getirme Yükümlülükleri (Paragraf 21-29)	4. Su Kalitesi ve Hijyen (Paragraf 12 (b), 28, 22)
5. Taraf Devletlerin Rollerini	5. Fiziksel Erişebilirlik (paragraf 12 (c) (i), 37 (a) ve (c), 26, 14, 16 (c),
6. Paydaş katılımı ve Koordinasyon (Paragraf 16, 48, 51)	6. Ödeyebilirlik (paragraf 12 (c)(ii), 27, 11, 37(a))
7. İzleme (Paragraf 52, 53, 37 (g), 28 (c))	7. Uluslararası İşbirliği (paragraf 30-36)

İnsan hakları tartışmalarına eklenen yeni boyut su hakkıdır. Daha önce ifade edildiği gibi, Su hakkının ayrı bir insan hakkı olarak kabul edilmesi ve bağımsız ele alınması 2002 yılında Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin çabası ile olmuştur. Bu tarihten önce birçok uluslararası sözleşmede zımni olarak ifade edilmesi, örneğin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi, Birleşmiş Milletlerin Mar del Plata Eylem Planı (1977), Çevre ve Kalkınma Konferansında (1992) kabul gören Gündem 21 adlı doküman, Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programı (1994), Habitat Eylem Planı (1996), su hakkı kavramının altyapısını oluşturmuş ve su ve sanitasyonun bir insan hakkı olduğu düşüncesini geliştirmiştir.¹⁹ Dolayısıyla su yönetimi konusunda oluşan uluslararası yaklaşımların yansımaları Genel Yorum 15’te görülmektedir. Bunun en bariz örneği paragraf 11’de “yeterli su kavramının sadece miktar ve hacim açısından ele alınmasının dar bir bakış olacağını belirterek suyun ekonomik bir mal olmadığını aynı zamanda sosyal ve kültürel bir mal olarak ele alınmasının gerekliliğini” belirtmiştir. Ayrıca mevcut ve gelecek nesillerin haklarını gasp etmeden su hakkının sürdürülebilir olmasını dile getirmektedir. Suyun değerinin bu açıdan ele alınması plancılar tarafından desteklenen bir husustur²⁰.

İkinci bölümde, belirtilen temel yükümlülükler çerçevesinde hazırlanacak su strateji veya eylem planında ele alınması gereken konular açıklanmıştır (paragraf 28).

Genel Yorum 15, temel yükümlülükler çerçevesinde hazırlanacak ve yukarıda içeriği belirtilen kapsamlı, entegre strateji ve programlarda uluslararası yükümlülüklerin de dikkate alınmasının önemine işaret eder (paragraf 30-36). Hazırlanan eylem planının diğer ülkenin su hakkından faydalanmasını engellememesini ileri sürer. Ayrıca suyun hiçbir zaman politik ve ekonomik baskı aracı olarak kullanılması gerektiğini belirterek uluslararası işbirliği, uluslararası destek ve birlikte hareket etmenin önemini vurgular. Ticaretin liberalleşmesi ile ilgili antlaşmaların bir ülkenin su hakkının tam anlamı ile uygulanmasını engelleyecek nitelikte olmaması gerekmektedir. Bölgesel bankalar, Dünya bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası finans kuruluşlarının da su hakkının gerçekleşmesi yönünde politikaları uygulamasını tavsiye eder.

Genel Yorum 15 su hakkının “Uygulama Çerçevesi” kapsamında temel aktörlerin görev ve sorumluluklarını belirlerken özellikle hükümetlerin rolleri üzerinde ağırlıkla durmuştur. Hükümetlerin ilgili paydaşlarla birlikte çalışma, ulusal su strateji veya eylem planının hazırlama

¹⁹ United Nations, Annual Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and Reports of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights and the Secretary-General, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the scope and content of the relevant human rights obligations related to equitable Access to safe drinking water and sanitation under international human rights instruments, A/HRC/6/3, 16 August 2007.

²⁰ Özbilen, V. 2006. 2. Dünya Su Forumunda Kabul Edilen Su İle İlgili Taahhütlerin Uygulanma Biçimleri ve Değerlendirilmesi. Su Politikaları Kongresi I, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası.

ve tanımlanan standartlar için hedefleri belirleme gibi ana rolünün olduğuna işaret etmiştir. Hazırlanacak olan ulusal stratejinin;

- (a) insan hakları ilkeleriyle uyumlu olması,
- (b) su hakkı ile ilgili tüm yükümlülükleri kapsamaması,
- (c) açık ve net amaçların belirlenmesi,
- (d) gerçekleştirilebilecek hedeflerin tanımlanmasına ve bu hedeflerin bir zamanlamasının olması,
- (e) uygun göstergelerin belirlenmesine ve uygun izleme sisteminin kurulmasına önem vermesi gerektiğine işaret eder (paragraf 47).

Bununla beraber ulusal stratejiyi hayata geçirecek uygun kurumsal düzenlemenin gereğine, amaç ve hedeflere yönelik mali kaynakların tanımlanmasına, kurumsal sorumluluk çerçevesinde uygun mali kaynakların dağıtılmasına, şeffaf muhasebe sisteminin kurulmasına da işaret etmektedir. Tüm bu düzenlemelerin etkin bir koordinasyonun, özellikle toplumun en risk altındaki ve marjinal grupların temsil edildiği paydaş katılımının, ayrımcılık yapmamanın, açık olmanın, bilgiye erişimin ve paylaşımın, belirlenecek hizmet standartlarıyla uygulanmasının önemi üzerinde durmaktadır (Genel Yorum 15, paragraf 48-52). Böylelikle saygı duyma, koruma ve yerine getirme gibi özel yükümlülükler kutu 1’de ifade edilen yedi adım ile çerçevesi ortaya konulmaktadır.

Uygulama Politikaları

Su Miktarı

Çağımızda su hizmetlerinin yerine getirilmesinde yeterli miktarda güvenilir suyun sağlanması bir sorunsal olarak ortaya çıkmıştır. Genel Yorum 15, her bir kişi için sağlanan suyun kişisel ve ev içi kullanım için yeterli ve sürekli olmasını ve bunun öncelik taşıdığını ifade etmiştir. Ancak yeterli su miktarını sayısal olarak belirtmemiş buna karşın Dünya Sağlık Teşkilatı kriterleri ile uyumlu olması tavsiyesinde bulunmuştur. Konuyla ilgili dipnotta Dünya Sağlık Teşkilatı’nın 2002 yılında yaptırdığı çalışmaya ve P.H. Gleick’in 1996 yılındaki bildirisine referans vermiştir. Dünya Sağlık Teşkilatı kişi başına günlük minimum temel su ihtiyacının 20 litre ve ortalama ihtiyacı ise 50 litre olarak kabul etmiş

ve sağlık, çalışma ortamı veya iklim şartlarına göre bu miktarın değişebileceğini de belirtmiştir. P.H. Gleick ise bu miktarın 50 lt/kişi/gün olması gerektiğini ileri sürmüştür (İçmesuyu, sanitasyon, banyo, yemek hazırlama).

Yeterli miktarda suya erişimin su kaynağına olan uzaklıkla ilişkisinin önemini belirten Dünya Sağlık Teşkilatı, su kaynağının 100 ila 1000 m içinde ya da suyu alıp getirme süresi 5 ila 30 dakika içerisinde ise temel erişim olarak kabul etmiştir. Burada önemli olan taraf Devletlerin toplumun sosyal, kültürel yapısı ve ülkenin iklim koşullarına göre hazırlanacak ulusal strateji içinde su miktarını, yaşam ve sağlık için belirlemesidir. Optimal erişim, Dünya Sağlık Teşkilatınca her evin içinde akan su aracılığıyla günde 100 ile 300 litre su ihtiyacını olarak belirlenmiştir. Bu durumda sağlık şartlarının en üst düzeyde yerine getirileceğini belirtmiştir.

Su Dağıtımı

Genel Yorum 15 paragraf 6’da su kaynaklarının öncelikli olarak kişisel ve ev içi su kullanım öncelikli olmak üzere su kaynaklarının kullanımının önceliklendirilmesinin önemine işaret ederek, bunun ulusal strateji ve eylem planı içinde dikkate alınmasını önerir. Suyun diğer kullanımlarının (gıda üretimi, sağlık, kalkınma, kültür) önemine vurgu yapmasına karşın kişisel ve ev içi kullanıma bağlı su hakkının verilmesini savunur. Bu hakkın, 2002 yılında yapılan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde kabul edilen “Uygulama Planında” dile getirilen entegre su kaynakları yönetimi çerçevesinde ele alınması bağlantısını da yapmaktadır.

Sürdürülebilirlik

Bugünkü ve gelecek nesillerin bu haktan yararlanmalarının sağlanması için sürdürülebilirliğin önemine işaret eden Genel Yorum 15 paragraf 11, 25, 28 (a), (b) ve (g) ‘de Birleşmiş Milletlerin 1992 yılında yaptığı Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın çıktılara bağlantı kurarak taraf Devletlerin “yerine getirme yükümlülükleri” çerçevesinde su kullanımında hijyen, su kaynaklarının korunması ve su tasarrufu konularında eğitim faaliyetlerini yaygınlaştırılmasını öne sürmüştür. Eğitim faaliyetleri kapsamında yeni yaklaşımın halka yansıtılması önem taşıdığı belirtilmiştir.

Su Kalitesi

Su kalitesi ve hijyen konusunda temiz suyun, insan sağlığını tehdit edecek tehlikeli maddeleri (mikro organizmalar, kimyasal maddeler ve radyo aktif atıklar vb.) içermemesini ve kişisel veya ev içi kullanım için kabul edilebilir renk, koku ve tatta olmasını söyler. Bu konuda da Dünya Sağlık Teşkilatının “Su Kalitesi” şartlarına uyulmasını önerir. Bunu yanında paragraf 48’de ise karar verme süreçlerine kişi ve grupların katılım hakkının olduğunu ve su ile ilgili konularda bilgilendirilmesi gerektiğini işaret etmiştir. Bunu anlamı ise su kalitesi konusunda bilgiye erişimin taraf Devletlerce sağlanması hususudur. Belli periyotlarla halkın bilgilendirilmesi son derece önemlidir. Su kaynaklarının kirlenmesinin önlenmesi için yasal düzenlemelerin yapılması, üçüncü şahısların su kaynaklarını kirlenmeyecek şekilde düzenlemelerin yapılması ve su kaynaklarının izlenmesi üzerinde önemle durulmuştur. Dünya Sağlık Teşkilatı Su Kalite kriterleri içinde su arıtmasının yanında, kaynağın korunması, hizmet veren özel şirketlerin su dağıtımındaki hijyenik şartların denetimi ve şebekelerdeki birikimlerinde dikkate alınmasını ileri sürmektedir. Bu nedenle su kalitesini sağlanması sadece suyun arıtılması sınırlı olmadığı belirtilmiştir. Alt-Komisyon El Kitabı kültürel açıdan su kalitesinin de kabul edilebilir olmasının önemine işaret etmiştir.

Fiziksel Erişebilirlik

Fiziksel erişebilirlik paragraf 37’de belirtildiği gibi, “(a) asgari miktardaki suya erişmek ve (c) evlerden makul uzaklıkta aynı zamanda yeterli, güvenli ve kesintisiz su temin eden su hizmetlerine veya faaliyetlerine erişimi sağlamak,” temel yükümlülükler içinde yer almaktadır. Aynı zamanda taraf Devletlerin kısa dönem hedefleri içinde su kaynaklarına, sanitasyon ve su hizmetinin her bir hanehalkına, eğitim kurumlarına ve işyerlerine (paragraf 12 (c)(i)) kadar iletilmesi için uzaklıkların azaltılmasının yer almasını şart koşmaktadır. Bu yönde tanımlı hedeflerin olmasını ve hedeflere ulaşma derecesinin izlenmesini önerir. Ancak “Yeterli su” kavramı taraf Devletlerce hazırlanacak ulusal strateji içinde ele alınması gereken bir konu olarak ortada kalmıştır. Bu konuda tanımlı bir açıklama getirilmemiştir. Su ile ilgili hizmetlerin kalitesi konusunda ise izleme sonuçlarına göre müdahale biçimlerinin

ülke şartlarına göre değişebileceğini işaret etmiştir. Paragraf 26 belirttiği üzere erişimin öncelikle kırsal ve yoksul kentsel alanlarda sağlanabilmesi için ulusal strateji ve eylem planının önemi vurgulanarak konunun bütünsellik içinde değerlendirilmesi gündeme getirilmiştir. Bu yönde politikalar oluşturulurken mevcut kurumsal kapasitenin iyileştirilmesi, izleme sisteminin geliştirilmesi, veri toplanmasının izleme için çok önemli olduğunu belirterek veri toplama sisteminin kurulması, uygun teşvik sisteminin geliştirilmesi, hizmet sağlayıcılarını kontrolü ve yönlendirilmesi başlıklarının öncelikle yer almasının gereğine işaret eder. Fiziksel erişebilirlikte dikkate edilmesi gereken diğer önemli husus ise (paragraf 14) su kaynaklarının dağıtımında/tahsisinde ayrımcılık yapmamanın önemi işaret edilerek hizmetin an az gittiği toplum kesimlerine ağırlık verilmesi istenir. Genel Yorum 15, suya erişimin kısıtlandığı durumlarda (örneğin şebekenin bakım ve onarımı veya su kirliliği gibi) belli standartta bir sürecin işletilmesini önerir (paragraf 56): bu durumdan etkilenen kesimlere danışma, önerilen çözümler hakkında kesintisiz bilgilendirme, uyarma, etkilenen kesimlerin yasal hakları konusunda yeterli bilgi ile donatılmasını önerir. Ayrıca afet şartlarında temel su ve sanitasyon hizmetlerinin sağlanacağı bir sistemin kurulmasının erişebilirliğin sürekli olması açısından önemi vurgulanmıştır.

Özetle suya erişimin hakkaniyet ve ayrımcılık yapmama temel çerçevesi içinde yaklaşılması; güvenli, kişisel ve ev içi kullanım için yeterli, kesintisiz, erişimin her bir hanehalkı, eğitim kurumları veya işyerleri içinde veya makul uzaklıkta olmasının önemine işaret eder.

Bedeli Ödenebilir

Su ile ilgili hizmetlerin bedelinin herkes tarafından ödenebilir olması hususu erişebilirlik ile yakın ilişkilidir. Su ve sanitasyon hizmetlerinin bedelinin karşılanamaması aynı zamanda yeterli miktarda su miktarına ve hizmetlere erişimin de kısıtlı olmasına neden olacaktır. Buna ek olarak insan hakları standartlarında su ve sanitasyon hizmetleri bedelinin ödenememesi nedeniyle diğer yaşam için gerekli olan gıda, konut, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin karşılanmasında da kısıtlıklar olacaktır. Bu nedenle Genel Yorum 15 paragraf 12 (c)(ii)’de ve BM Alt Komite El Kitabı buna biraz daha açarak su hizmetlerin diğer

mal ve hizmetlerin karşılanmasını engellemeyecek düzeyde bedeli ödenebilir bir fiyatta olması gerektiğine işaret etmiştir²¹.

Genel Yorum 15, bedeli ödenebilir olması politikasında taraf Devletlerin kendi sosyal ve ekonomik şartlarını dikkate alan bir çerçevede hakkaniyet ilkesi dikkate alınarak bedelsiz veya düşük maliyetli fiyatlandırma politikalarının benimsenmesini tavsiye eder. Bunlara ilave olarak paragraf 11’de suyun dar bir bakış açısıyla sadece ekonomik mal olarak ele alınmamasını aynı zamanda sosyal ve kültürel bir mal olarak değerlendirilmesini işaret ederek su hakkının gerçekleşmesinin de sürdürülebilir olmasının önemini vurgular. Dolayısıyla uygun fiyatlandırma politikasında sosyal ve çevresel politikalar ve hakkaniyet ilkesi de dikkate alınarak kamu tarafından desteklenen politikaların ağırlıklı olması önerilmektedir. Özel sektör tarafından karşılanacak hizmetlerde ise Devletin hakkaniyet ilkesi temelinde düzenleyici ve kontrol yetkisinin önemine işaret etmektedir. Maliyetlerin geri ödenmesi yaklaşımının, ekonomist bakış açısı, özellikle fakirler kesimlerin su ve sanitasyon hizmetlerine erişimini engellememesi gerektiğine işaret eder.

Bedeli ödenebilir olmasının ve uygun fiyatlandırmanın hakkaniyet ilkesi temelinde ele alınması ileri sürülerek esnek fiyatlandırmadan tutun çapraz desteklemelere kadar geniş bir yelpazede uygulama yapılacağı yorumu yapılmıştır. Ancak Birleşmiş Milletler Yüksek Komiseri tarafından 2007 yılında yapılan yorumda²² ödenebilirlik kapsamında maliyetlerin bağlantı ve dağıtım(servis) maliyetlerini içerdiğini belirterek bedelsiz su ve sanitasyon hizmetlerinin olamayacağını buna karşın yoksulluktan dolayı hiçbir kimsenin de su ve sanitasyon hizmetlerinden yoksun kalamayacağına işaret etmiştir.

Bedeli ödenebilirlik içinde minimum kişisel ve ev içi su kullanımı miktarının temini Genel Yorum

15’in ana ruhu olduğundan bu miktarın temininin önemi paragraf 12, 27 ve 37(a) işaret edilmiştir. Dolayısıyla taraf Devletler bu çerçevede politika uygulamak zorundadırlar. Ancak bu standartın tespiti tek başına ele alınacak bir konu olmadığı gibi diğer kullanımlar gıda, sağlık, eğitim, konut vb. ile bir bütünlük içinde ele alınmalı ve hükümetlerin ortaya koyacağı strateji içinde belirlenmesi gerekmektedir. Bu yönde Genel Yorum 15, ulusal strateji veya eylem planının önemine ve ona uygun belirlenecek olan göstergelere özel önem vermektedir. Bedeli ödenebilirlik ile ilgili standartın tespiti her ülkenin kendi şartlarına göre tayini önemli olmaktadır. Örneğin bu konuda 2006 yılı İnsani Gelişme Raporu, ilgili standart limitinin (hanehalkı harcamalarının içinde suya yapılan harcama oranı) yüzde 3 olduğunu işaret etmiştir²³.

Kısaca ulusal hükümetler bedeli ödenebilir su ve sanitasyon hizmetleri için (1) su ve sanitasyon hizmet maliyetlerinin kullanıcılar tarafından ödenebilecek bir standardı belirlemesi, (2) kamu yatırımlarının önceliklendirilmesi, (3) su ve sanitasyon hizmetlerine erişim maliyetlerinin azaltılması, (4) esnek ödeme sisteminin tesisi, (5) yoksullar öncelikli olmak üzere su ve sanitasyon hizmetlerinin teşviki, (6) ilgili yasal düzenlemelerin yapılması gibi sorumlulukları bulunmaktadır.

Uluslararası İşbirliği

Birleşmiş Milletlerce 2000 yılında açıklanan “Binyıl Kalkınma Hedefleri” içinde yer alan temel konulardan birisi de su ve sanitasyon alanında yaşanan sorunlardır. Bu tespit ve hedefler su ve sanitasyon hizmetlerine erişimdeki sorunların uluslararası alanda öncelikli konu olduğunu ortaya koymaktadır. 2002 yılında Johannesburg’ta yapılan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının uygulanmasının onuncu yılı değerlendirilmiş ve su kaynaklı sorunların çözümünde ulusal su

²¹ United Nations Sub-Commission on the Promotion of Human Rights, Res. 2006/10. Promotion of the realization of the right to drinking water and sanitation, 24 August 2006. UN Doc. A/HRC/Sub.1/58/L11, adopting the Draft Guidelines for the realization of the drinking water and sanitation (2005), UN Doc.E/CN.4/Sub.2/2005/25.section. 1.3(d).

²² Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the scope and content of the relevant human rights obligations related to equitable Access to safe drinking water and sanitation under international human rights instruments. A/HRC/6/3, 16 August 2007/section II, page 15.

²³ UNDP. 2006. Human Development Report 2006: Beyond Scarcity: power, poverty and the global water crisis. pp.97. New York.

planlarının hazırlanması öngörülmüştür. Bunun gibi bir dizi çabalar uluslararası alanda su hakkının gerçekleştirilmesi için taraf Devletlerarasında işbirliğinin kurulmasını şart koşmuştur. Aynı eğilim Sözleşme ve Genel Yorum 15 içinde geçerlidir. Bu işbirliğini çerçevesi ise şöyle ortaya konulmuştur: fakir Devletlere karşı uluslararası yardımın artırılması, program ve projelerde işbirliği kalkınma yaklaşımı temelinde olması, kalkınma temelli işbirlikleri bireylerin su ve sanitasyon hizmetlerine erişimini engellememesi, sınıraşan ve uluslararası sularda yapılacak işbirliklerinde özellikle su tahsislerinde yaşam için gerekli olan ihtiyaçların karşılanmasına, yapılacak işbirlikleri özellikle ticari ve yatırım anlaşmaları su hakkının gerçekleşmesini engellememesi, ticari ve mali ambargoların su hakkının gerçekleşmesini engellememesi, askeri gerilim ve müdahalelerin/çatışmaların su hakkından faydalanmayı engellememesi, suyun ekonomik ve politik baskı aracı olarak kullanılmaması, taraf Devletlerce yapılan uygulamaların üçüncü ülkedekilerin bu haktan yararlanması önünde bir engel çıkardığında Devletlerce yapılan girişimlerin Birleşmiş Milletler ve uygulanabilir uluslararası yasalara bağlı olması (paragraf 33), Uluslararası Para Fonu-Dünya Bankası-Bölgesel Bankaların verecekleri kredi, hibe ve diğer benzeri tedbirin alınmasında su hakkının gerçekleşmesine katkıda bulunması.

Sonuç

Su hakkını şekillendiren şey nedir? Bu soruya verilecek cevap, planlama ve su hakkı ilişkilerinde bulunmaktadır. Ancak bu çerçevede kalınırsa planlama içindeki su hakkı tanımlanabilir.

Su hakkının mülkiyet hakkı, konut hakkı, gıda hakkı ve diğer haklardan farkını veya benzerliklerini ortaya koyabilmemiz için suyun özelliklerinin iyi tanımlanması gerekmektedir.

Su, akışkanlığı, sınırlı miktarda olması, buharlaşması, katı halden sıvı hale dönüşebilme, birden fazla ülkenin bu kaynağı (tek olması nedeniyle) kullanması, her canlı için (yaşam için) gerekli olması, suyun yerini alabilecek başka kaynağın olmaması, birden fazla değerinin bulunması (kültürel, sosyal, iklimsel, ölçeklere göre farklılaşmış özellikleri) gibi temel özellikler diğer haklardan farklılaşmasını göstermektedir.

Su, bireysel ilişki (insan ile obje) yanında insan ile insan ilişkisini oluşturan bir yapısı ile genelde sosyal ilişkileri de oluşturan bir yapıdadır.

Bu özellikteki yaşamın vazgeçilmez kaynağı kurumlar ve yasalarca kullanımına karar verilmekte ve planlama aracılığıyla tahsisi ve kalkınmadaki rolü belirlenmektedir.

Planlamanın bu tür bir rolü su hakkının esnek özelliğinden dolayı sadece bireysel yaşam hakkı üzerindeki değerlendirmesi ile sınırlı kalmaz. Yaşam ve ev içi kullanım için gerekli olan miktar, suyu kullanan tüm kullanıcıların (insan, insan faaliyetleri, ekosistem) ihtiyaçları üzerinden belirlenerek su hakkına dönüşmek durumundadır. Bu çerçeveden bakıldığında Genel Yorum 15 ile uluslararası gündeme sokulan “su hakkı” suyun bir özelliği olan sosyal özellik çerçevesinde desteklenmesi ve planlamada önemli bir kriter olarak ele alınması gerekmektedir. Ancak planlama su kaynağının değerlendirilmesini ele alırken bu kadar dar bir çerçeveden hareket edemez. Tüm sektörler içindeki yeri, diğer kullanıcıları hakları, bu haklara dayalı kaynak tahsisi çerçevesinde, ekosistemin ihtiyaçları ve ölçek ilişkilerini dikkate alan bir perspektifte değerlendirir. Genel Yorum 15, suyun birden fazla amaç için kullanılabilirliğini işaret etmesine karşın önceliğin kişisel ve ev içi kullanıma ayrıldığını vurgulamaktadır. Önceliğin bu alanda olduğunu ve bu alanın hastalıklardan arındırılmış olmasını öngörür. Yani su kaynağının temiz olması, bu kaynağı etkileyen tüm etkenlerin gözden geçirilip taraf Devletlerin gerekli girişimleri yapmasını ve bunun bir strateji ve eylem planı çerçevesinde yerine getirmesini gerektirir. Bu yaklaşım biçimi tamamen planlamanın ele alış biçimi ve planlama sürecidir. Bu yönüyle tamamen desteklenmelidir. Genel Yorum 15’in planlama metodolojisi doğrudur. Planlama çerçevesi ve politikaları, kent ve bölge plancılarının planlamaya bakış açısı ile uyusmaktadır. Ancak önceliğin tespitinde dar çerçevede kalınması kabul edilebilir görünmemektedir. Genel Yorum 15, su hakkını kapsamını iki yönlü belirlemiştir: Birincisi, su hakkının vazgeçilmez özelliği olan su miktarına erişimin sağlanması, bu miktarın alınmasının engellenmemesi, keyfi müdahalelerden uzak olması veya suyun temiz olması şartı ile belirlenmektedir. Bu yönüyle su hakkının özel şartı ortaya konulmuştur. Belirle-

diği bu özel şart, insan onuru, yaşam ve sağlık için “yeterli” miktarda olması gerektiğini işaret ederek, yeterliliğin sadece hacim (m³) ve teknoloji ile tanımlanamayacağını, bunun sosyal ve kültürel özelliklerinin de bulunduğu işaret etmiştir. İkincisi ise herkesin su hakkından yararlanmasının fırsat eşitliği temelinde su arzının ve yönetiminin bir sistem içinde yerine getirilmesinin önemidir. Bu sistemli bakışın gerçek hayattaki ele alış biçimi ulusal su stratejisi ve eylem planıdır. Kısaca planlı yaklaşım temeldir. Planlı yaklaşımın “sürdürülebilirlik” temelinde şekillenmesini savunmuştur. Su hakkının bu esasta ele alınış biçimi, planlamanın savunacağı ve destekleyeceği bir yaklaşımdır. Kaynağın tespiti, bu kaynağa erişimin sağlanması, kaynağın kirlenmesinin önlenmesi su hakkı vizyonudur. Bu vizyona ulaşma ve herkesin eşit şekilde faydalanması için bir idari yapının teşkili ise su hakkının uygulanmasının aracıdır.

Diğer bir önemli husus Genel Yorum 15 içinde tarif edilen tanımlar ve cümlelerin net ve daha anlaşılır olması ihtiyacı görülmektedir. Örneğin “güvenli içme suyu”, “su hakkının tam uygulanması”, “maksimum mevcut kaynaklar”, “kişisel ve ev içi su kullanımı içinde bahçe sulamaları ve havuz sularının olup olmadığı”, “diğer sektörlerin su kullanımının dikkate alınmaması”, “suya erişimin kalkınma boyutu”, “su hakkının bağımsız ele alınması mı yoksa diğer insan haklarındaki ifadeleriyle mi tanımlanmalı”. Ayrıca su hakkı orijinal metnin 6. sayfasındaki (yani paragraf 12 (c) (iii)) “ayrımcılık yapmama” içinde geçen “in law and in fact” yorumunu doğru yapmak gereklidir. Bunlara tam açıklık getirilmelidir. Genel Yorum 15 içinde tanımlar başlığının gerekliliği kendini hissettirmektedir. Özellikle paragraf 16 (c)’de dile getirilen “hiçbir hanehalkı, konut durumları veya arsa durumlarına dayalı olarak su hakkından mahrum bırakılmaz” ibaresi planlı yorumuyla şöyle ele alınabilir: konut kalitesine ve arsanın imarlı veya imarsız olmasına bakılmadan her hanehalkına suyun erişiminin sağlanması gereklidir ve şarttır. Kent planıcısı kentlerin plan kapsamında gelişmesini teşvik ederken su hakkı plan dışı alanlarda bulunan hanehalkına da su hakkı

öngörmüştür. Burada açık olmayan plan kapsamı içindeki hanehalkında mı yoksa belediye sınırları içindeki hanehalkından mı bahsedildiğidir. Bu tür konular su hakkı dokümanı üzerinden temel planlama yaklaşımlarının tartışılmasını gündeme getirmektedir. Dolayısıyla hizmet alma hakkı ile bir ilişkinin kurulmasında yarar görülmektedir.

Genel Yorum 15’in planlılar açısından en önemli özelliği “ihtiyaç” temelinden hareketle “hak” tanımına varmasıdır. Bu planlama açısından çok önemlidir. 19. yüzyıl planlaması tüm çerçevesini ihtiyaç üzerine kurmuş ve kaynak sınırsızcaymış gibi kullanmış ve planlamıştır. 21 yüzyıl içinde ise “kaynakların verimli kullanılması” paradigması ihtiyaç tanımından kendini kurtararak “hak” kavramının verimlilik temelinde belirlenmesini gündeme sokmuştur. 21 yüzyılın hak tanımı ise su kaynaklarının ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla birlikte belirlenmesini öne sürmektedir²⁴. Bu çerçevede içinde Genel Yorum 15’in su hakkını ortaya koyması olumlu ancak çevresel boyutu ele almaması olumsuz yönleridir. Bu bağlamda Genel Yorum 15’te ifadesini bulduğu “hak” tanımı (the right to water), planlama disiplininin önem verdiği bütünsel (ekonomik, sosyal ve çevresel yapıların birlikte ele alınması) ele alış biçiminin hakim olduğu “water rights” tanımına vurgu yapmamaktadır. Su hakları (water rights) suya erişime eğildiği gibi farklı kullanımlar arasındaki tahsise de değinmektedir. Bu bütünsel yönüyle su hakkı (water rights) planlama disiplinine daha yakın durmaktadır.

Su hakkı kavramı (the right to water); ulusal strateji ve eylem planının hazırlanması, eylem planının hazırlanma biçimi, ilkeleri, politika büyüklükleri, halk katılımına önem vermesi, toplumun en risk altındaki ve marjinal kesimlerin öncelikle su hakkından yararlanması, hakkaniyeti öne çıkarması, ayrımcılığın yapılmaması, bireyin ve toplulukların kapasitelerinin geliştirilmesi, şeffaflığın vurgulanması ve kaynaklara dayalı aşamalı uygulama sürecini tanımlaması ve izleme sistemine önem vermesi yönüyle önemli katkılar yapmıştır. Ayrıca “hak” temelli kalkınma yakla-

²⁴ ŞPO Su Komisyonu.2006. Planlama ve Kentsel Su Tüketimi İlişkisi: Antalya Örneği. Antalya İçmesuyu ve Sorunları Sempozyumunda sunulan bildiri. Antalya Kent Konseyi ve Akdeniz Üniversitesi Mühendislik Fakültesi. 15-16 Haziran 2006. Antalya

şımının gelişmesine/ilerlemesine ışık tutmuştur. Buna karşın kişisel ve ev içi su kullanımının diğer kalkınma stratejileriyle ilişki kurmaması, uluslararası yükümlülükler çerçevesinde bazı Devletlerce kabul edilmemiş sözleşme ve anlaşmalara bağlantı kurması ve tanımlarına açıklık getirmemesi zayıf yönleri olarak görölmektedir.

Özetle, su, sınırlı bir doğal kaynak, yaşam ve sağlık için vazgeçilmez bir kamu malıdır. Su hakkı, insanlık onuruna yaraşır bir hayat için vazgeçilmezdir. Su hakkı, diğer insan haklarının

sağlanmasıın ön şartıdır. Su kirliliği, suyun tükenmesi ve suyun eşit olarak dağıtılmaması mevcut fakirliği şiddetlendirmektedir. Su hakkının hayata geçirecek etkili tedbirlerin alınması Devletlerin asli görevidir. Bu tedbirlerin başında hak temelli kalkınma yaklaşımı çerçevesinde kapsamlı ve entegre su stratejisi ve eylem planının hazırlanması gerekmektedir. İşte tam bu nokta diğer uzmanlık alanları ile koordine ve işbirliği içinde aslı görev kent ve bölge plancılarının alanına girmektedir.